

Passa Porta Seminar 2018 'De Lezer'

Papier kijken

Kees 't Hart

Augustinus beschrijft in zijn *Bekentenissen* hoe hij taal leerde. Volgens hem keken volwassenen in de richting van een voorwerp, zodat hij er ook naar ging kijken. Daarbij brachten ze een geluid voort, waarop hij begreep dat dit geluid bij het voorwerp hoorde. Aldus werd hij stap voor stap de taal binnengeleid. Veel later toonde Wittgenstein in *Philosophische Untersuchungen* aan dat dit beeld van taalverwerving op een jammerlijke vergissing berust. Taal is niet een kwestie van benoemen maar van ingeschreven worden in een netwerk van betekenissen. Mooi is overigens dat Augustinus zijn taaltheorie afsluit met de opmerking dat wanneer hij 'zich aan deze tekens gewend had, ook zijn wensen ermee tot uitdrukking kon brengen.' Taal als uitiem vehikel voor het vervullen van wensen, voor Freudianen een kolfje naar hun hand, zeker als zij bedenken dat *Bekentenissen* in hun geheel tot de God de Vader gericht is.

Ik heb me wel eens afgevraagd hoe ik na de wereld van de taal de wereld van de literatuur ben binnen gebracht. Eerst was er de taal en daarna kwamen de verhalen. Of waren er eerst de verhalen en kwam daarna pas de taal? Maar hoe ging het met die verhalen in zijn werk? Hoe leerde ik ze? Met wie of wat bracht ik ze in verband? Bij ons thuis las mijn moeder ze voor, ze keek er, herinner ik me, plechtig bij, terwijl het toch merkwaardige verhalen waren rondom reuzen, dwergen, kikkers en valse koninginnen. Mijn moeder las haar hele leven enorm veel, ze las bijzonder snel, soms drie boeken per dag, die ze meestal uit bibliotheken haalde of door mij liet halen. Later heb ik haar wel gevraagd waarom ze zoveel las, maar daarop kreeg ik weinig bevredigende antwoorden: het ontspande haar, je was even alles om je heen vergeten en je leerde er veel van. Mijn vader zag ik niet vaak lezen, of ben ik dat vergeten? Wel vertelde hij voordat ik ging slapen verhalen over wielrenners die de Tour de France wonnen. Wensverhalen dus waar ik blijkbaar nogal gevoelig voor was.

Waarom ben ik zo veel gaan lezen? Omdat mijn moeder zoveel las? Ik sluit op dit gebied niets uit maar erg waarschijnlijk lijkt het me niet. Er moet iets gebeurd zijn waardoor ik ineens veel ging lezen. Ik heb dat veel gelees van mij wel eens in termen van een opgelopen ziekte beschreven die nooit meer over is gegaan. Want lezen gaat niet over en je kunt het niet afleren. Net als seks. Als je eenmaal weet hoe het gaat, doe je het liefste niets anders, al zijn er toch ook praktische bezwaren aan te voeren. Met religie gaat het anders, dat kun je afleren, ik weet het uit ervaring. Volgens W.F. Hermans kun je zelfs op een dag zo maar besluiten niet meer rooms-katholiek of protestant te zijn: je hoeft dan alleen maar je kop in een emmer met koud water te stoppen en vervolgens hardop zeggen dat je het niet meer

bent. Maar met lezen gaat dat niet, dat weet ik zeker, al heb ik het nooit geprobeerd. Het hoort vanaf ongeveer je zesde jaar ineens tot je natuur, zo lijkt het, al heb je het vreemd genoeg wel geleerd. Leren lezen hoort zelfs tot een hoogtepunt in een mensenleven, het enthousiasme erover is in opvoedingsliteratuur groot. Eerst kun je het niet en daarna wel en vervolgens mag je eindelijk de wereld van de verhalen en de boeken betreden. Zoals indianenjongens voor ze volwassen mogen worden, als ik tenminste Karl May mag geloven, eerst drie nachten zonder eten en drinken op een berg moeten doorbrengen en een gevaarlijke beer met hun eigen handen moeten doden. Leren lezen hoort, net als het leren van seksuele handelingen en rituelen, tot de belangrijkste initiatierituelen van de jonge mens: je moet het leren en als je weet hoe het gaat, hoor je er helemaal bij. De een leert het sneller dan de ander, doet het beter dan de ander, ontwikkelt een veel groter repertoire of doet het veel vaker dan de ander. Dat spreekt vanzelf, ieder mens doorloopt nu eenmaal zijn of haar eigen lees en seksualiteitscarrière. Lezen is goed voor je, (net als seks) zegt iedereen, je schijnt er volgens leesdeskundigen edele en empathische gedachten bij te kunnen ontwikkelen, zelfs een beter mens van te kunnen worden en dat is dan weer goed voor de maatschappij. Mij lijkt dat sterk, als dat waar was zou ik na al dat veelgelees van me bijzonder edel en empathisch moeten zijn maar dat valt toch tegen. Lezen staat in ieder geval hoog aangeschreven, veel hoger dan op de iPhone of Netflix kijken. Lezers kunnen bovendien geen kwaadaardige mensen zijn, proberen wij, lezers, onszelf en vooral anderen aan te praten. We worden er daarbij liever niet aan herinnerd dat ook Stalin en Hitler neurotische veellezers waren.

De laatste jaren zet ik steeds vaker vraagtekens bij dat veelgelees van me. Hoe is het allemaal gekomen? Wat is er ooit met me gebeurd? Welk trauma probeer ik ermee te verwerken? En waar gebeurde het? Want lezen leer je niet alleen op school, ja daar ook, maar vooral in de familiekring waar je als kind, ik als jongen, als het een beetje meezit, of tegen, het is maar hoe je het bekijkt, je ouders op een dag plotseling zeer stil op een stoel aantreft. Wat doen jullie daar? We lezen. Wat een raadselachtig fenomeen! De dichter Arjen Duinker vertelde me het verhaal dat zijn dochtertje hem vroeger een keer zag lezen en toen de onsterfelijke tekst sprak: 'Papa, ik wil ook papier kijken'.

Augustinus dacht overigens als kind niet positief over lezen. Hij bekende dat hij het helemaal niet wilde leren. 'Daarop werd ik op school gedaan', schrijft hij, 'om de letters te leren, waarvan ik, och arme, het nut niet inzag'. Gelijk heeft hij, vind ik, je betreedt via lezen de wereld van de volwassenen, en die wereld is niet om over naar huis te schrijven. Iets verderop in *Bekentenissen* komt hij met een uitermate rake ontboezeming: 'Velen van onze voorgangers in het leven hadden deze verdrietelijke wegen aangelegd (namelijk om te leren lezen, *KtH*), die wij gedwongen zijn te bewandelen en waardoor vergroot is de last en de smart voor de kinderen van Adam'. Augustinus zag dus duidelijk al het dwangmatige en ongezonde van lezen in. Ook Franciscus van Assisi zag weinig heil in lezen, veel lezen vond hij een vorm van hoogmoed, omdat je de Heer niet in taaltekens moest opzoeken maar in goede daden. Beroemd is zijn methode van Bijbellezing: de Heilige Schrift op een willekeurige plaats opengooien omdat Gods woord nu eenmaal overal tegelijk in dat boek aanwezig is.

Leren lezen is geen bezigheid die je in de koude kleren gaat zitten. Lezen en vooral veel lezen kun je het beste opvatten als een merkwaardige dwangneurose, die vaak gepaard gaat met de raarste symptomen waar je de rest van je leven nooit meer vanaf komt. Net als seksualiteit natuurlijk. Richard Holmes vertelt in zijn biografie over Percy Bysshe Shelley dat deze als kleine jongen vol trots allerlei

verhalen voordroeg die hij net had gelezen. Zijn vader wilde dat hij Latijnse poëzie uit zijn hoofd leerde en de jonge Percy droeg die na de thee in de tekenkamer uit zijn hoofd voor, waarbij hij sterk met zijn armen zwaaide. Mooie oedipale details zijn dit, je moet biografen natuurlijk nooit geloven, maar toch: opdracht van vader, na de thee, in de tekenkamer en met zwaaiende armen. Een treffend beeld van de lezende gek die de hele wereld kennis wil laten maken met zijn gekte.

Jean-Paul Sartre geeft in zijn prachtige en geestige *Les Mots* een gedetailleerd verslag van de start van zijn leescarrière. Hij zet zijn leesinitiatie neer binnen een sterk seksueel en neurotisch getint kader. Het voert te ver dat hier uitvoerig weer te geven, het komt erop neer dat lezen bij hem in het kader stond van de imitatie van zijn grootvader en de verovering van zijn moeder. Zijn grootvader bezat veel boeken en hij zag met welke krankzinnige rituelen boekgelees gepaard ging. 'Iedere dag was ik aanwezig,' schrijft hij, 'bij plechtige gebruiken waarvan de zin mij ontging'. Verbijsterd sloeg hij zijn grootvader gade die altijd trefzeker een boek uit de kast tevoorschijn trok en dat dan 'op de goede bladzijde' opensloeg. Sartre zegt dat hij zelf een keer zo'n 'doos', hij bedoelt een boek, opensloeg om er eens goed in te kijken en 'dan ontdekte ik de naaktheid van hun inwendige organen, bleke en mufte organen, lichtelijk bolstaande bladzijden, overdekt met zwarte adertjes die inkt dronken en naar paddestoelen roken'. Ik wil lezers liever niet op al te vunzige ideeën brengen maar Sartres metaforiek van de doos, de naakte organen, de bolstaande bladzijden, de geur van paddestoelen en de paddestoelen zelf, doet verdacht veel denken aan de door Freud beschreven seksuele symboliek van mannelijke en vrouwelijke geslachtsdelen.

Maurits Uyldert brengt in zijn biografie *De Jeugd van een Dichter* (1948) de leescarrière van dichter en letterkundige Albert Verweij in eerste instantie in verband met diens moeder. Ze was vaak ziek toen hij nog een jongetje was, hij heeft haar maar een paar jaar gekend, maar ze las hem wel in bed voor. Lezen was bij Verweij toch meer iets van de vader. Hij dichtte later over zijn ouders de volgende regels:

*Mijn vader was graag dichter,
Graag priesteres mijn moeder,
Hij in het leven lichter
Zij in 't geloof verwoeder.*

Is Verweij dichter geworden omdat hij zijn vader daarin wilde overtreffen? Ging hij daarom zo oneindig veel lezen? En later schrijven? Verweij haalde later in een boekblad herinneringen op aan zijn verwoede gelees en laat doorschemeren dat dit door zijn vader niet altijd werd goedgekeurd. Het stond in Huize Verweij enigszins in een taboesfeer, te veel lezen was niet goed voor je als jongen. Vader Verweij vond het waarschijnlijk net zoiets als masturbatie, denk ik dan gelijk, maar dat zegt meer over mij dan over de verbodsbepalingen die binnen het gezin Verweij circuleerden. Maar dat Verweij lezen van literatuur in verband bracht met ontwakende erotiek moge blijken uit de volgende anekdote. 'Ik herinner me nog best', schrijft hij, 'als mijn huiswerk af was, dat ik, s'avonds in de huiskamer, zat te lezen in zoo'n Aimard-roman, met een gloeiende kop, tot over mijn ooren erin. Eindelijk zei mijn vader naast me: Albert het is tijd om naar bed te gaan. Dan moest ik natuurlijk eerst nog een zin of een bladzijde of een hoofdstuk uitlezen, en dan stond ik op, maar hield het boek stijf onder mijn arm: daar

sliep ik mee. Ik weet nog best hoe ik dan als verdwaasd met vaag-starende ogen in een warm gezicht door de kamer ging en nachtzoenen gaf aan de huisgenooten. Ik deed dat heelemaal werktuigelijk. Eens, herinner ik me, gebeurde het, — ik was toen al een beetje een opgeschoten jongen, die niet meer zoo aan iedereen zoenen gaf, — dat ik, zoo de ronde doende een zoen gaf aan de vriendin van een jonge tante van me, die meê op visite was.’

Wat een prachtig verhaal en hoe treffend is de hele neurose van het lezen ermee onder woorden gebracht! Het gaat natuurlijk niet alleen om die zoen die Albert per ongeluk aan die vriendin van zijn tante geeft, al is dat op zich erg mooi: per ongeluk een zoen geven aan een mooie mevrouw als je een goed boek leest. De verwarring druipt eraf. Zo’n jongetje moet ik ook geweest zijn, al weet ik niet of ik ooit *per ongeluk* mooie dames heb gekust. Wat vooral opvalt is het verbluffende beeld dat Verweij hier van zichzelf als veellezertje opricht. Wie wel eens beschrijvingen heeft gelezen van ernstig gestoorden in inrichtingen weet direct wat ik bedoel. Verweij gebruikt beelden die aan die beschrijvingen zijn ontleend. Hij heeft het over stijfheid, over een merkwaardige wens om met een dood voorwerp, een boek, te willen slapen, over ‘verdwaasdheid’, ‘vaag-starende ogen’ en zelfs over ‘werktuigelijkheid’. Meer hoeft ik hier niet aan toe te voegen, Verweij ziet de start van zijn leescarrière overduidelijk in een pathologisch kader.

De een wordt een veellezer, zoals ik, en ontleent daar tegen beter weten in een grote status aan, de ander leest nooit een boek en doet net of zijn neus bloedt. Maar allemaal hebben we een klap van de molen meegekregen. Urenlang zitten wij lezers doodstil in een kamer of we liggen op een bank, verwoed slaan we de bladzijden om, we krijgen een hoogrode blos, onze bewegingen vertragen, we willen niet gestoord worden, we zuchten af en toe als de eerste de beste dwaas en als het boek uit is blijven we minutenlang zwijgend voor ons uit zitten staren. Denk maar aan het beeld dat Cervantes met Don Quichot ooit gaf van de veellezende leesneuroot.

Ooit las ik niet en was ik vermoedelijk heel gelukkig, denk ik tegenwoordig regelmatig. En toen leerde ik lezen, zomaar, vanuit het niets, ik had er niet om gevraagd. Ik werd ertoe gedwongen door mijn vader en moeder en de sociale omgeving en ik belandde in een wereld die ongekend was. Waarom ben ik zelfs een veellezer geworden? Volgens de freudiaanse essayist Adam Philips heeft het te maken met de mogelijkheid je eindelijk helemaal uit de wereld terug te kunnen trekken: niemand valt je lastig als je leest. Zelf denk ik af en toe dat lezen me de kans biedt om beter en bloemrijker door te kunnen dromen. Ik lees niet om een beter of empathischer mens te worden, dat gaat toch niet lukken, maar om betere dromen te kunnen produceren. Mooiere illusies. Maar dan nog. Wat probeer ik te verbergen wanneer ik lees? Waarom voer ik altijd dezelfde leesrituelen uit? Waarom vind ik altijd hetzelfde soort boeken mooi? Welke symptomen zet ik in om mijn leesneurose in stand te houden? Er moet een verklaring voor te vinden zijn.

© Kees 't Hart, februari 2018

Geschreven in opdracht van internationaal literatuurhuis Passa Porta,
voor het Passa Porta Seminar 2018 ‘De Lezer’